

اخلاق در آئینه قرآن کریم

سید احمد هاشمی علی آبادی

عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

بهار ۱۴۰۰

سرشناسه	:	هاشمی علی آبادی، سید احمد، ۱۳۵۳ -
عنوان و نام پدیدآور	:	اخلاق در آینه قرآن / سید احمد هاشمی علی آبادی؛ [برای]
	:	پژوهشگاه فرهنگ و معارف اسلامی
مشخصات نشر	:	قم، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها، دفتر
	:	نشر معارف، ۱۴۰۰
مشخصات ظاهری	:	۲۳۲ صفحه
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۴۴۱-۳۷۳-۲
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
یادداشت	:	کتابنامه.
موضوع	:	اخلاق اسلامی -- جنبه های قرآنی
موضوع	:	Islamic ethics -- Qur'anic teaching
شناسه افزوده	:	پژوهشگاه فرهنگ و معارف اسلامی
شناسه افزوده	:	Institute of Culture and Islamic Knowledges
شناسه افزوده	:	نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها، دفتر نشر معارف
رده بندی کنگره	:	BP ۱۰۳/۳
رده بندی دیویی	:	۲۹۷/۱۵۹
اطلاعات رکورد کتابخانه	:	فیا

نشر معارف

پیشوا

اخلاق در آینه قرآن

سید احمد هاشمی علی آبادی

طراح جلد: محمد قنبری

صفحه آرا: سامان افتخار

ناشر: نشر معارف

نوبت: چاپ اول

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۳۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۱-۳۷۳-۲

فهرست مطالب

۱۱.....	سپاسگزاری و اهداء
۱۳.....	مقدمه
۱۶.....	فصل اول:
۱۷.....	کليات
۱۹.....	۱. قرآن کتاب اخلاق
۲۳.....	۲. تعريف اخلاق
۲۹.....	۳. انسان موجودی اخلاقی
۳۱.....	۴. مؤلفه‌ها و عناصر محوری اخلاق قرآنی
۳۱.....	۴-۱. توحید محوری
۳۳.....	۴-۲. ولایت‌مداری و محبت پیامبر و اهل بیت علیهم السلام
۳۴.....	۴-۳. شریعت محوری (نه ذوق و سلیقه شخصی)
۳۵.....	۴-۴. اعتدال و میانه‌روی اخلاقی
۳۷.....	۴-۵. عقلانیت و خردورزی
۳۸.....	۴-۶. ریاضت و سلوک اخلاقی معقول و مشروع
۴۱.....	۴-۷. جامعه‌گرایی و خدمت به خلق
۴۳.....	فصل دوم:
۴۳.....	تفاوت اخلاق قرآنی با اخلاق مدون

۱. مقصود از اخلاق در قرآن ۴۵
۲. تفاوت اخلاق فضیلت‌مدار و اخلاق اسلامی ۴۶
۳. نیت، عامل ارزش‌گذاری اخلاقی در کنار عمل (حسن فاعلی و حسن فعلی) ۴۹
۴. تأثیر و تأثر اعمال بر یکدیگر و بر انسان ۵۳
- ۴-۱. رابطه اعمال و نتیجه آن ۵۸
- ۴-۱-۱. قراردادی (اعتباری) ۵۸
- ۴-۱-۲. مکافات عمل ۵۹
- ۴-۱-۳. تجسم عمل ۶۱
۵. نفی سکولاریسم اخلاقی در قرآن ۶۴
- ۵-۱. هدف و شد اخلاقی در بعد فردی و اجتماعی ۶۵
- ۵-۱-۱. در بعد فردی، قرب به خداوند ۶۵
- ۵-۱-۲. در بعد اجتماعی، خدمت‌گزاری ۶۷
۶. لقاء الله بن‌مایه اخلاق در قرآن ۶۸
۷. تشکیکی بودن مفاهیم اخلاقی در قرآن ۷۲
۸. توجه به تمام ابعاد وجودی انسان و مراتب انسان‌ها ۷۴
- فصل سوم: ۷۷
- مبانی اخلاق اسلامی در قرآن ۷۷
۱. مفهوم‌شناسی واژه مبنا ۷۹
۲. مبانی اخلاق اسلامی در قرآن ۸۰
- ۲-۱. مبانی انسان‌شناسی اخلاقی در قرآن ۸۰
- ۲-۱-۱. انسان موجودی دارای ابعاد ۸۰
- ۲-۱-۲. انسان موجودی فقیر و محتاج اخلاق الله ۸۲

- ۱-۲-۱-۲. تکبیر ریشه گناهان اخلاقی ۸۹
- ۳-۱-۲. انسان موجودی مختار، آزاد و دارای اراده ۹۲
- ۱-۳-۱-۲. مفهوم اختیار در اخلاق ۹۴
- ۲-۳-۱-۲. راهکارهای تقویت اراده ۹۶
- ۳-۳-۱-۲. راهکارهای شناختی: ۹۷
- الف. هستی‌شناسی و خودشناسی ۹۸
- ب. شناخت خداوند ناظر ۹۸
- ج. آگاهی پیش از عمل ۹۹
- د. خودباوری و اعتماد به نفس ۱۰۰
- ه. مثبت‌اندیشی ۱۰۰
- ۱-۳-۱-۲. راهکارهای انگیزشی و رفتاری ۱۰۱
- الف. رفع موانع از جمله عادات ناپسند و مقابله با امیال نفسانی ۱۰۱
- ب. هدف‌داری و برنامه‌ریزی ۱۰۱
- ج. رعایت نظم و انضباط ۱۰۲
- د. تمرین و تکرار ۱۰۳
- ه. جلوگیری از افراط در برآوردن نیازها ۱۰۳
- و. رفاقت با انسان‌های صاحب اراده ۱۰۳
- ز. ورزش و فعالیت بدنی ۱۰۴
- ح. یادگرفتن و یاددادن مهارت «نه گفتن» ۱۰۵
- ط. کنترل ذهن با دادن خوراک مناسب ۱۰۵
- ۴-۱-۲. انسان خلیفه الهی و اشرف مخلوقات ۱۰۶
- ۱-۴-۱-۲. کیفیت رابطه انسان با هستی در قرآن ۱۰۹

- ۱۱۳..... ۵-۱-۲. انسان دارای روح الهی
- ۱۱۴..... ۱-۵-۱-۲. اصالت روح و فرعیت بدن
- ۱۱۵..... ۲-۵-۱-۲. ابزارها و موانع روح
- ۱۱۵..... ۳-۵-۱-۲. قوای روح
- ۱۱۶..... ۴-۵-۱-۲. مراتب نفس
- ۱۱۷..... ۲-۲. مبانی معرفت‌شناسی اخلاق در قرآن
- ۱۱۷..... ۱-۲-۲. تصحیح باورهای اعتقادی به خصوص در مورد مبدأ و معاد
- ۱۲۱..... ۲-۲-۲. پذیرش حسن و قبح ذاتی و عقلی
- ۱۲۴..... ۳-۲. مبانی هستی‌شناسی اخلاق در قرآن
- ۱۲۴..... ۱-۳-۲. هستی‌داری ارزش ذاتی است
- ۱۲۶..... ۲-۳-۲. هستی‌مداری ارزش ذاتی دارای ارزش ابزاری
- ۱۲۹..... فصل چهارم:
- ۱۲۹..... ریشه‌های سقوط اخلاقی در قرآن
- ۱۳۲..... ۱. هوای نفس
- ۱۳۶..... ۱-۱. مخوف بودن هوای نفس
- ۱۳۷..... ۲-۱. عدم اعتماد به نفس
- ۱۳۸..... ۳-۱. اتهام به نفس
- ۱۳۹..... ۲. شیطان
- ۱۴۱..... ۱-۲. مراحل فریبکاری شیطان
- ۱۴۱..... ۱-۱-۲. مرحله کنترل از راه دور «وحي»
- ۱۴۱..... ۲-۱-۲. مرحله نازل شدن و فرود آمدن
- ۱۴۲..... ۳-۱-۲. مرحله هم‌نشینی و پابه‌پا آمدن

۱۴۲	۲-۲. راه مقابله با شیطان.....
۱۴۴	۳. دنیا.....
۱۴۵	۱-۳. واژه‌شناسی دنیا.....
۱۴۵	۲-۳. مفهوم‌شناسی دنیا.....
۱۴۷	۳-۳. سه نوع رابطه با دنیا.....
۱۴۷	۱-۳-۳. دنیانگری «نگرشی».....
۱۴۹	۲-۳-۳. دنیاکرای و دنیا دوستی «گرایشی».....
۱۴۹	۳-۳-۳. دنیاداری «رفتاری».....
۱۵۳	فصل پنجم:.....
۱۵۳	بررسی مسئولیت‌های چهارگانه اخلاقی در قرآن.....
۱۵۷	۱. مسئولیت‌های اخلاقی در رابطه انسان با خدا.....
۱۵۸	۱-۱. شناخت خدا.....
۱۶۰	۲-۱. ایمان به خدا.....
۱۶۲	۳-۱. پرستش و اطاعت خدا.....
۱۶۶	۲. مسئولیت‌های اخلاقی انسان در رابطه با خود.....
۱۶۶	۱-۲. خودشناسی.....
۱۷۱	۲-۲. خودسازی.....
۱۷۷	۳. مسئولیت‌های اخلاقی در رابطه با دیگران.....
۱۷۸	۱-۳. حق‌گرایی به جای خودگرایی و جمع‌گرایی.....
۱۸۱	۱-۱-۳. تأثیر حق‌گرایی در سلامت جامعه.....
۱۸۲	۲-۳. محوریت عدالت اجتماعی به جای تبعیض.....

مقدمه

جوامع بشری با تکرر باورها، فرهنگ‌ها و منش‌های مختلف بر یک اصل وفاق عمومی دارند که اصل اساسی تعامل انسان‌ها با یکدیگر است. آن اصل بنیادین، اخلاق است که پایه اصلی آن بر فطرت بشری و درک عقلی انسان‌ها بنانهاده شده است. اخلاق، گمشده بشر امروز و تنها راه‌رهایی از خبیثات‌ها و نزاع‌ها و سبب عشق‌ورزی مردم به یکدیگر است. بی‌جهت نیست که انبیاء و اولیاء الهی هم خود متخلق به فضائل انسانی بودند و هم دعوت‌کننده مردم به این مسیر؛ چراکه تمام هدف بعثت انبیاء تکامل اخلاقی انسان‌هاست. «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»^۱؛ من مبعوث شدم تا کرامت‌های اخلاقی را تمام کنم.

از این جهت امام کاظم (علیه السلام) لازم‌ترین دانش برای انسان را دانشی می‌داند که او را به صلاح و فساد قلبش راهنمایی کند.

«الْزُّمُ الْعِلْمُ لَكَ مَا ذَلِكَ عَلَى صَلَاحِ قَلْبِكَ وَأَظْهَرَ لَكَ فُسَادَهُ»^۲؛ لازم‌ترین علم برای تو آن است که تو را بر صلاح قلب تو راهنمایی کند و فساد قلبت را بر تو آشکار سازد.

امام صادق (علیه السلام) نیز در اهمیت آن چنین می‌فرماید:

«إِنْ أُجِلَّتْ فِي عُمْرِكَ يَوْمَانِ فَأَجْعَلْ أَحَدَهُمَا لِذِكْرِكَ تَسْتَعِينُ بِهِ عَلَى يَوْمِ مَوْتِكَ»^۳؛ اگر از عمرت تنها به میزان دو روز مهلت داده شدی، یک روزش را برای ادب خود اختصاص بده تا برای روز مرگ

۱- حسن بن فضل طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۸

۲- حسین بن محمد بن حسن بن نصر حلوانی، نزهة الناظر و تنبيه الخاطر، ص ۱۲۲

۳- محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۸، ص ۱۵۰

از آن کمک بگیري.

خُلقِ خوش خلق را شکار کند یک صفت بیش از این چکار کند

از این روی دین مقدس اسلام برای اخلاق اهمیت فوق العاده‌ای قائل شده و آن را اساس نجات و رستگاری انسان معرفی کرده است. قرآن کریم در سوره مبارکه شمس بعد از ۱۱ قسم بسیار مهم و پیاپی با تأکید می‌فرماید: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَاها * وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا»؛ همانا رستگار شد کسی که دل و جان خود را از بدی‌ها پاک کرد و بدبخت شد آنکه روح و جان خود را در زشتی‌ها و رذائل اخلاقی‌ها ساخت.

قدرت و تأثیر فضائل اخلاقی تا آنجاست که بعد از آنکه حضرت موسی در کوه طور خبر گوساله‌پرستی قوم خود را شنید، از شدت عصبانیت تصمیم به کشتن سامری گرفت؛ اما خداوند به حضرت موسی دستور می‌دهد سامری را نکشد به این دلیل که او سخاوتمند است^۱!

در حدیث دیگری از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) آمده است که فرمود:

«جُلُوسُ الْمَرْءِ عِنْدَ عِيَالِهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الْإِغْتِكَافِ فِي مَسْجِدِي هَذَا جَعَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ صِلَةً بَيْنَهُ وَبَيْنَ عِبَادِهِ فَحَسِبْ أَخَذَكُمْ أَنْ يَمْلِكَنَّكُمْ يَخْلُقُ مُتَّصِلٌ بِاللَّهِ»^۲؛ نشستن مرد در کنار خانواده‌اش نزد خدا از اعتکاف در این مسجد من دوست داشتنی‌تر است. خداوند سبحان مکارم اخلاق را رابطه میان خود و بندگان قرار داده پس کافی است که هر یک از شما به خُلُق‌های که شمارا به خدا پیوند دهد چنگ بزنید.

به تعبیر دیگر، خداوند بزرگ‌ترین معلم اخلاق و مربی نفوس انسانی و منبع تمام فضائل است. و قرب و نزدیکی به خدا جز از طریق تخلق به اخلاق الهی امکان‌پذیر نیست. در حدیث دیگری از امیر مؤمنان علی (علیه السلام) می‌خوانیم که فرمود:

۱- شمس: ۹-۱۰

۲- «أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى مُوسَى (عليه السلام) أَنْ لَا تَقْتُلِ السَّامِرِيَّ فَإِنَّهُ سَجِي» (محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۴، ص ۲۴)

«لَوْ كُنَّا لَا نَرْجُو جَنَّةَ وَلَا نَخْشَى نَارَ أَوْ لَا ثَوَابًا وَلَا عِقَابًا لَكَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَطْلُبَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ فَإِنَّهَا مِمَّا تَدُلُّ عَلَى سَبِيلِ النَّجَاحِ»^۱؛ اگر ما امید و ایمانی به بهشت و ترس و وحشتی از دوزخ، و انتظار ثواب و عقابی نمی داشتیم، شایسته بود به سراغ فضائل اخلاقی برویم، چراکه آن ها راهنمای نجات و پیروزی و موفقیت هستند.

این حدیث به خوبی نشان می دهد که فضائل اخلاقی نه تنها سبب نجات در قیامت است بلکه زندگی دنیا نیز بدون آن سامان نمی یابد و به بیان امام صادق (علیه السلام) «هیچ زندگی ای گواراتر از نیک خوئی نیست»^۲.

www.ketab.ir

۱- حسین بن محمد تقی نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۱، ص ۱۹۳

۲- محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۸، ص ۲۴۴